

Borut JUVANEC

Kulturna krajina v teoriji

2. del: Razvoj resničnosti – poti in cilji

Mesto raste iz zrna v jedro. Zgodovinsko jedro je osrednji del z zgodovinskim pomenom, okrog katerega se nizajo drugi programi. Možnosti definirajo rast in gostoto mesta, a tukaj je tudi največ problemov. Na rast vplivajo premeščanje aktivnosti, spremembe v socialnem in političnem življenju, ne nazadnje sta pomembna elementa kultura in šport. Vidnost, včasih rečemo lepota, je le zunanji plašč notranjosti, bistva samega. Dobro delujoča vas ne more biti grda. Ogenj, ognjišče, hiša, domačija, vas, mesto (preživetje, potrebe in možnosti) so bližje krogu in teoriji, kot se zdi. Rast arhitekture od detajla do prostorskega načrtovanja je plod človekovega uravnavanja le v detajlu, mesto pa raste po svoji logiki. Vloga strok je pri tem omejena le na postavitve strategije in kontrolo njegove rasti. Stvari so bolj preproste, kot mislimo.

The city grows from the seed to the core. The historical core is the central part with historical significance, around which other programmes are aligned. Possibilities define growth and density of a city, but this is the source of problems. Growth is influenced by activities moving, changes in social and political life, but also important elements of culture and sports. Visibility, sometimes termed beauty, is only the external layer of the interior, the essence itself. A functioning village cannot be ugly. Fire, the fireplace, house, home, village, city (survival, needs and possibilities) are closer to the circle and theory, than can be expected. Growth of architecture from the detail to spatial planning is the fruit of human balancing only in detail. Cities grow according to their own logic. The role of professions is therefore limited only to the establishment of strategies and controlling their growth. Things are much simpler, than we can imagine.

Arhitektura
Jedro
Mesto
Praksa
Središče
Trikotnik
Teorija
Zdrava kmečka pamet

Architecture
Centre
City
Common sense
Core
Practice
Theory
Triangle

Teorija trikotnika: elementi stožca so krog za osnovo, višina in enake naklonine naokrog in naokrog. Okrogla osnovnica v tlorisu, trikotnik v prerezu, so elementi sestave objektov v tehniki subega zidu, ki ima nosilno plast, na zunanji pa plašč obtežbe in zaščite. Takšne konstrukcije so na svetu vsaj šest tisoč let.

Teorija prakse se začne z ognjem, središčem, njegovo radialno širitvijo, pri človeku pa se začne z odsotnostjo strahu. Z elementi, kot so center, radialnost, točka, krog, enakost in varnost, nastane hiša. Prostor za ogenj, ognjišče, definira njen razvoj. Drugi prostori le še sledijo temu sistemu.

1. Uvod

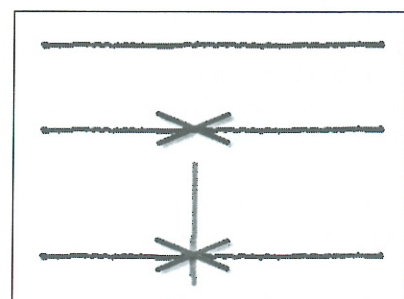
Zunanja oblika je le izraz zasnove, vplivov, razvoja, skratka notranjosti in delovanja. Lahko ima estetsko vrednost, je komu všeč in drugemu ni, oblika se spreminja.

Človek, pravijo, postaja z leti vse pametnejši, a fizično je vse bolj šibak. Mesto je v času enako človeku: se rodi, živi, lahko umre. V nasprotju s človekom pa lahko dobro zasnovano mesto, dobro vodeno in vzdrževano, vse bolj deluje in je videti vse lepše.

A ne prehitvajmo, začnimo na začetku. Šele ko poznamo vse elemente, ki so spodbudili k rasti in spreminjanju, ko poznamo okoliščine, ki so vplivale na rast, lahko o mestu sodimo dokaj realno.

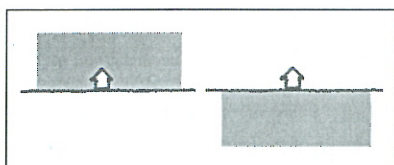
2. Zunanost je odsev notranjosti

Nekaj primerov kaže preprosto misel, da je zunanost vedno le odsev notranjosti. Dobra organizacija naselja, učinkovito delo in zadovoljstvo uporabnikov ne morejo biti videti slabo. V teoriji imamo niz primerov, ki jih lahko gledamo parcialno, a so vedno sestav raznih vplivov:

Središče je lahko umetno povzročeno in programirano, lahko je naravno. V mestu, starem nekaj stoletij, seveda težko najdemo značilne primere, ki nastopajo posamično in samostojno.

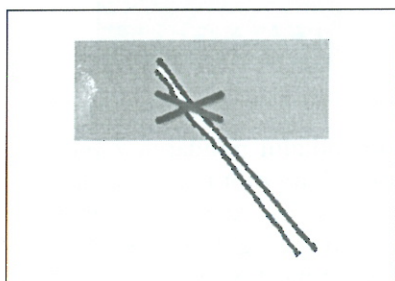
Namerno povzročeni elementi nastanka je mogoč tam, kjer drugih vzgibov preprosto ni. To so velike planjave, kjer zaradi potreb ustanovimo mesto. Elementi nastanka so enaki kot pri naravnem nastanku. Hiša je v tem razmerju točka, vas je vzorec, ceste z drevjem pa so na primer vertikalni ali horizontalni poudarki.

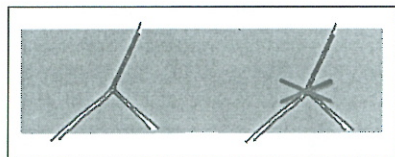
Arhitektura v krajini je lahko, pa seveda ni nujno, akcent ali vsebina. Kjer ni ničesar, se lahko oko ustavi le na grajenem objektu. Zgradba je lahko zanimiva, lepa, v krajini je lahko ekstrem ali pa je skladno grajena, da je skoraj ne opazimo ali pa jo uvrstimo kar v naravo. Tak je primer s kozolci.

Kakor sem omenil pri središču, ki predstavlja točko ali raster, je mesto lahko krajina. Lahko je brez poudarkov, a človeško oko zahteva točke, kjer se ustavi. To so lahko le ekstremi, in pri mestu jih pač ustvarimo uporabniki.

Krajina je rezultat potreb in možnosti. Ključni elementi, pojavljajoči se v krajini, so posledica potreb ali hotenj investitorjev, uporabnikov, in to so rezultati ekonomskih, socialnih in političnih okoliščin.

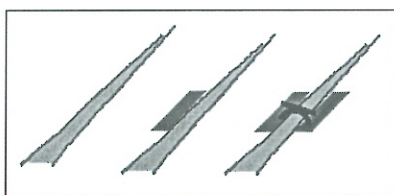

Cesta je povezava med dvema središčema. Naselja, ki se pojavijo ob njej cesti, rezultirajo izrabo možnosti lokalnega prebivalstva.

Križišče je pričakovani element več cest, ki se križajo, spajajo ali razdvajajo. Je točka, kjer se ne združujejo le ceste, tudi ljudje se družijo tam. Zato je to prostor, kjer je normalno, da nastajajo jedra kot začetki naselij.

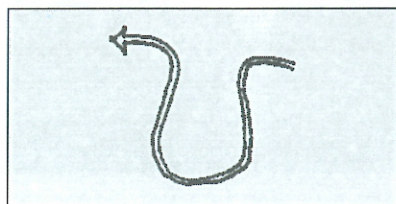
Prečkanje s cesto je lahko prometnega značaja, lahko pa povsem sociološkega. Srečanje ljudi v kraju ima svoj prav: čakanje in priložnosti za druženje zahtevajo objekte, ki to omogočajo.

Reka je naravni element, ki razdvaja. Na točkah, kjer je prehod prek vode, nastopi efekt kontrasta, povečana želja po druženju. To vedno pritegne tudi negativne dejavnosti (ropanje, izkoriščanje), zato tam še posebno hitro nastanejo utrjene postojanke.

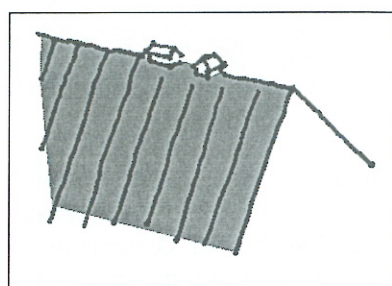
Naselje ob reki je lahko enostransko, čeprav se navadno na drugi strani takoj formira kontrast, tudi če se ne razvije.

Kadar je prehod tehnično boljši (most) in geografsko redkejši, se naselje razvije na obeh straneh enakovredno, pri čemer je ena stran

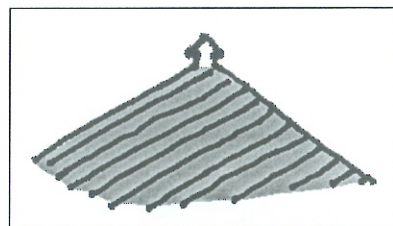

vedno pomembnejša: upravno središče, trgovsko središče, daljša zgodovina, bolj cenjena plast družbe.

Narava in njene posebnosti so lahko prav osupljajoče pri raznovrstnosti nastanka naselja. Reka lahko teče stegnjeno, lahko zavija ali pa ekstremno zavije in ustvari idealne razmere za razvoj mesta (na primer Kostanjevica na Krki, ki je okrog in okrog zavarovana pred sovražnikom in jo je treba varovati le ob ustju):

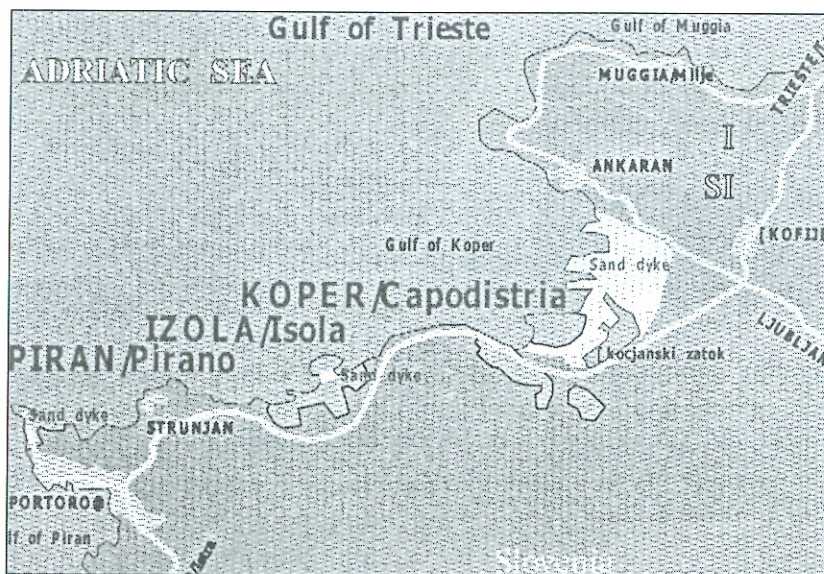

Sleme je idealni prostor za nastanek naselja, saj gravitira na obe strani. To je pomembno v naravi, politiki, financah (zgodovinsko so mesta, ki so se prištevala zdaj k eni regiji, zdaj k drugi, in so plačevala – ali pa ne – davke eni ali drugi strani, praviloma bolje uspevala kot druga).

Vrh je najpomembnejša točka na griču. Uporabljen je za pomembnejšo arhitekturo: grad, svetišče, znamenje. Do izuma smodnika je bil že vrh griča zaščita: tabor kot obzidje okrog cerkve je varoval pred vpadi.

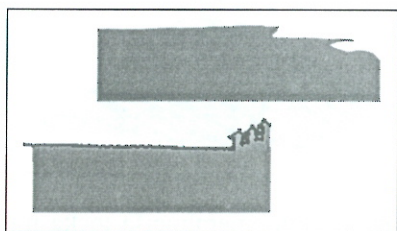
Morje, polotok in otok v njem Slovenske obale s svojimi 47 kilometri je le 23,5 cm na prebivalca, zato je povsem jasno in razumljivo, da je prostor vse bolj cenjen. Poleg obale same so razvidne tudi

Slika 1: Izola v prostoru

potrebe po poljih, njivah, gorica, pašnikih. Prostor, ki ga zasedajo mesta, leži ob obali. Celina je nuja, element preživetja, mestni prostor pa je vse bolj pomemben zaradi vseh dejavnosti mesta, ki se v njem dogajajo.

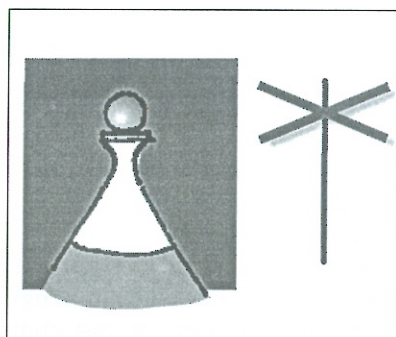
Koper stoji na nasipu, ki povezuje nekdanje otočke. Piran je bilo mesto ob mandraču, ki so ga kasneje zasuli, da so dobili prostor za trg, za trgovske in družbene dejavnosti. Izola je bila nekoč vasica na otočku, ki je bil kasneje povezan z obalo z nasipom. Postajal je vse širši, danes ga sploh ne zapazimo več.

3. Zdrava pamet

Zdrava pamet (pri zasnovi domačije, vasi ali mesta) govori, da je treba zidavo umakniti s polja, saj je dragocenejše od grajenega okolja.

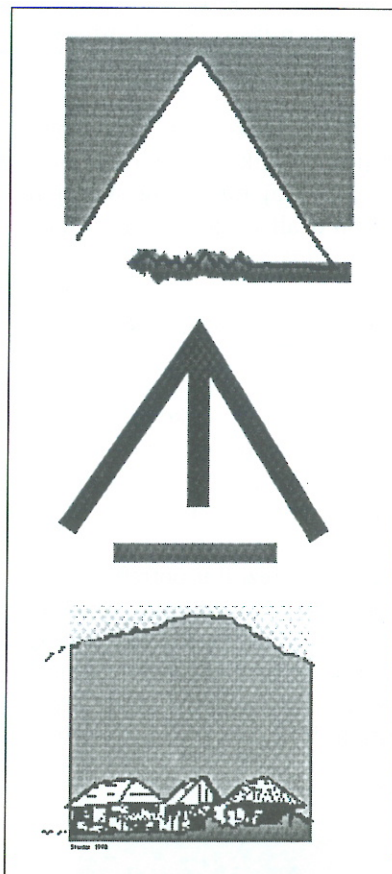
To je prav. V osrednjem delu je tako plodna zemlja, izkoriščana za preživetje, na robu, ki je manj uporaben, pa stoji arhitektura, ki jo lažje prilagajamo težjim razmeram.

Slika 2: Izola v prostoru

Akcent ali poudarek je lahko naraven ali grajen, če ga je postavil človek. Včasih je imel poudarek zelo pomembno vlogo: kasnejša verska znamenja so bila po nastanku predvsem vodilo ali poenostavljeno rečeno svetilnik.

Izjemno dekorativni so na primer pinacoli v Puglii na jugu Italije. Ne le na deželi, tri mesta so postavljena v principu suhega zidu, ki zahteva v tlorisu krog, v prerezu pa trikotnik. To tudi na zunaj poudarjajo s ključnim elementom na vrhu (tlorisno na sredini), ki je oblikovan povsem individualno, kontrastno pobarvan in vzdrževan vsako pomlad (prebarvan z apnom). Gre za individualno noto, saj se corbelinga, stopničenja red, moramo držati, sicer konstrukcija razpade. Upor proti tej nujni enotnosti je zato povsem razumljiv.

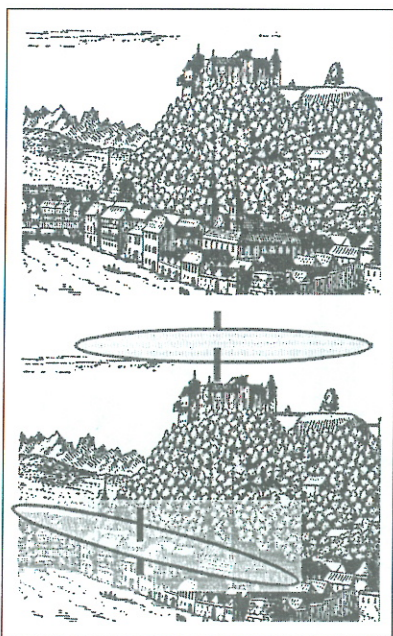

Horizontalni poudarek z vertikalnim elementom je pomemben in edini možen, kjer so na primer visoki hribi kontrast človekovemu delu. Arhitektura je pri tleh, tj. hori-

zontalna. Poudarjanje horizontale pomeni kontrast in s tem poudarja tako naravo kot človekovo delo.

Kompozicija možnega je najpogostejša pri mestih, kjer imamo več vzrokov za nastanek. Kompozicija več vzvodov, ki so spodbudili nastanek in razvoj, sestavlja zahteven sklop, ki niti likovno niti organizacijsko ni enoten. V času se elementi spreminjajo: rimska Emona, na primer, je stala odmaknjena od reke na vojaško primernejšem kraju. Srednjeveški grad je predstavljal idealno jedro za nizanje zgradb prebivalcev, ki so v mestu videli svojo prosperiteto. Okrog gradu se je nizalo mesto, a spremembe v družbenem sistemu (obrtništvo postaja vse pomembnejše) zamaknejo jedro k reki (promet, Ljubljana je bila v srednjem veku plovna). Upravni center Ljubljane se znova premakne v sredini devetnajstega stoletja, ko mimo pripelje vlak. Središče mesta leži še danes med starim zgodovinskim jedrom in železniško postajo, medtem ko se trgovska središča selijo proti obrobju.

Nič ali izginula krajina je zanimiv fenomen. S poudarki je arhitektura

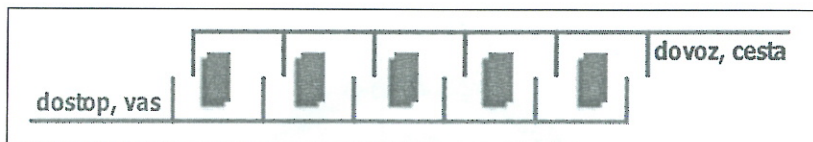
Slika 2: Ljubljana v času: začetek srednjeveškega mesta okrog gradu, prenos jedra na osrednji trg pred mestno hišo.

v naseljih postajala vse vrednejša, a okolščine so lahko tudi drugačne. Človek se je spet učil v naravi: nekatere živali se pred močnejšimi branijo tudi tako, da se naredijo mrtvo. Gre za pasivno obrambo. Na robu Sahare je v Tuniziji niz mestec ali vasi, kjer ne vidimo ničesar. *Nič še budič pusti pri miru*, pravi jo. Bivališča so zato vkopana v zemljo: s skupnim prostorom na sredini, ki je namenjen osvetlitvi in zbiranju vode (vodnjak). Tako je tudi toplotna izolacija najboljša, saj so v Sahari temperaturne razlike ogromne. Oblike zunanosti ni, če gledamo na zunanost v klasičnem smislu. Sovražnik ne opazi naselja, delovanje je neoporečno.

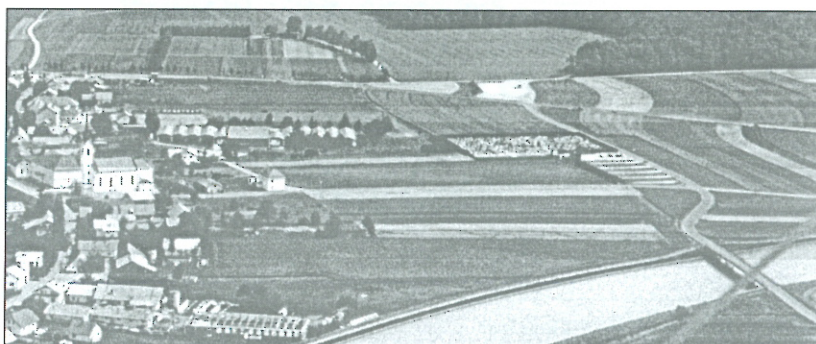
4. Krog in naselje v krogu: idealni princip urbanizma malo drugače

Princip ločitve prometa od pešca

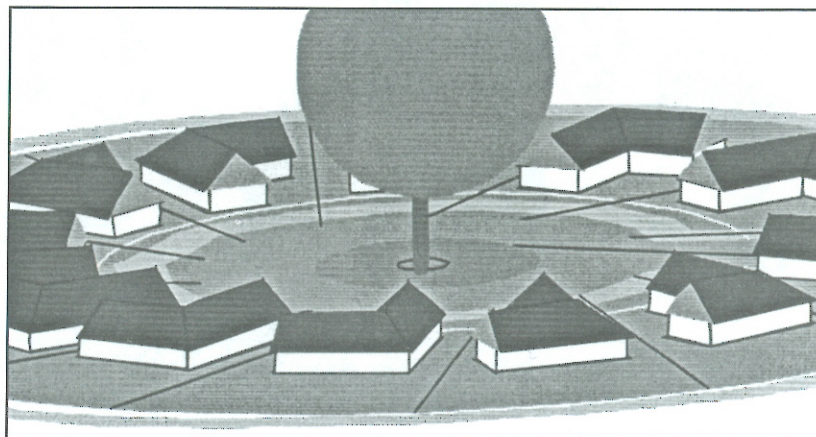
Temeljni problem urbanizma je sestav uporabnikov: uporabnik je stanovalec, uporabnik je pešec, uporabnik je avtomobilist. Stanovalec in pešec imata enake zahteve, a se križajo s prometom. Lahko ga upočasnimo, s tem zmanjšamo njegov učinek in še bolj onesnažujemo okolje. Hkrati sta stanovalec ali uslužbe-

Slika 3: Princip glavnika: dostop z avtomobili z ene strani in pešpoti z druge; varnost, udobje, javno in zasebno so atributi te rešitve.

Slika 4: Zunanji del je razširjen, namenjen je človeku in zeleni naravi. To je dobro. Zunanji obroč je namenjen pešcem za povezavo s središčem višje ravni in za rekreacijo. (primer: Juvanec, Markovci 2001, Ministrstvo za kmetijstvo RS, Občina Markovci)

nec tudi pešca in avtomobilista. Edina možnost je v ločitvi dostopa, ko usmerimo eno stran zazidave na prometni del in drugi na mirni.

To je mogoče. Tako rešimo detajl, a dobimo neskončno dolge ulice, ki jih pešci iz povsem uporabnih razlogov morajo tudi prečkati. Z ekstremnimi dolžinami izgubi sistem vse svoje prednosti.

Princip v praksi: najboljša rešitev

Princip ločevanja je mogoč z uvedbo slepe ulice: satelit okroglega tlorisa tako zmanjšamo na znosno velikost, sredino uporabimo za promet (tako za tekočega kot za mirujočega).

Urbanizem na glavi ali zdrava kmečka pamet

Organizacija takšnega naselja je videti povsem preprosta in učinkovita oziroma možna.

Ko pa sem predlog pokazal ljudem v Markovcih, so si moje risbe najprej ogledali, predvsem tisto s posnetkom iz zraka, potem so razmišljali in dolgo modrovali. Končno so se jim usta raztegnila in prikimali so. Nato je prišel šok. Zame. Povedali so, zakaj jim je rešitev všeč.

Zato, so rekli, ker sem na sredino narisal lipo. Vaško lipo. Tu bomo sosede sedeli in se pogovarjali. Spet bo tako, kot je bilo nekdanj. Ne bomo hodili drug mimo drugega,

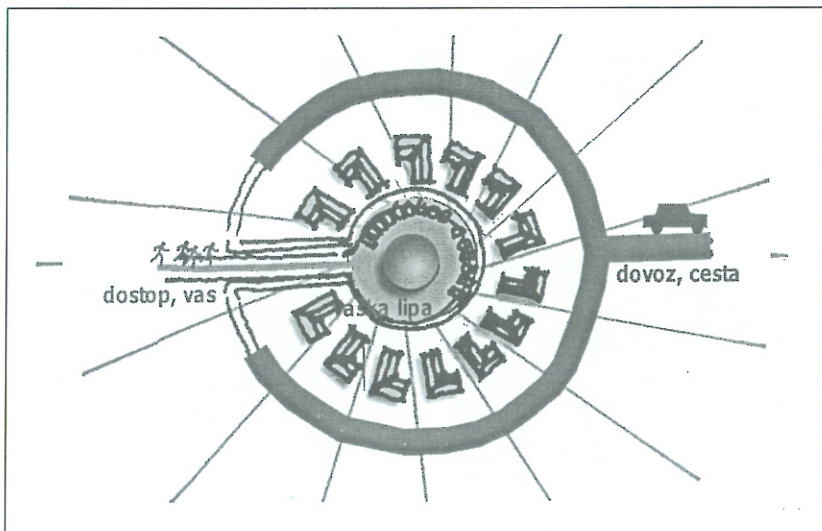
so dejali, poznali se bomo in boljše bomo živeli.

Mene pa je bilo sram. Naj razložim tisti šok: na sredino sem narisal (prav po urbanistično in skoraj idealno) avtomobile, promet, izpušne pline in nevarnost, hrup.

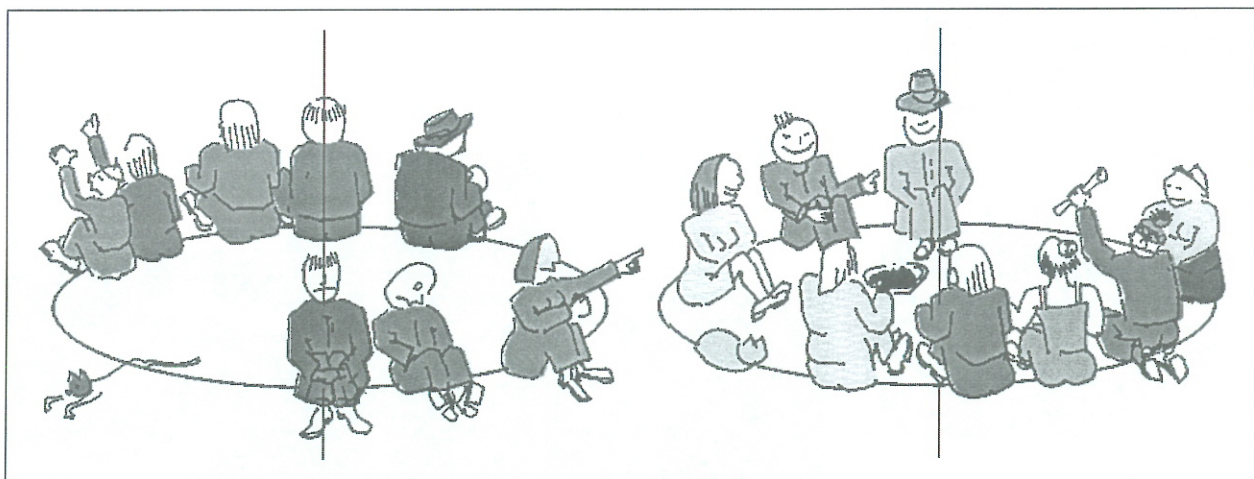
Kasneje sem analiziral: tehnično in tudi ekonomsko je bila rešitev povsem korektna, pozabil pa sem na človeško komponento. Ljudi sem nagnal, naj gledajo le sebe in svoje, drug mimo drugega. Tako pač, kot smo navajeni v mestu. V mestu niso mogoče tako čiste rešitve, zaradi množice ljudi ni mogoče *živeti skupaj*. A to ni opravičilo.

Rešitev pa je povsem preprosta, kot vse lepe stvari: podaljšati je treba cesto in jo potegniti na zunanji strani, znotraj pa ustvariti skupen prostor, kjer bodo ljudje živeli: okrog lipe. Za pogovore, za dogovore, za kulturo. Našim dedom je bila takšna kultura všeč, gojili so jo in lepo živeli. Danes tega ne znamo več, a še obstajajo ljudje, ki se razvesele vaške lipe. *Ni budič, treba je poskusiti*.

Dve izvedbi satelita: malo cenejši in malo dražji. Prvi deluje idealno, a ne upošteva ljudi in njihovih hotenj po socialnem, skupnem življenju. Drugi ima več ceste, a družbeni prostor z vaško lipo vrača ljudem tisto kulturo, ki so nam jo dedje zapustili.

Slika 5: Vas se oblikuje okoli lipe

Slika 6: Levo – središče s čelom navzven: objekti si kažejo hrbte (zasebnost, individualnost, komunikacija med subjekti je omejena); desno – središče je središče tudi dejansko, povezuje subjekte in vabi k sodelovanju. Družbena arhitektura.

li v dobri veri, da jo bomo gojili naprej. Tudi to je eden od mogočih načinov. Le zakaj mi je bližnji? Nič, le želja: opazovanje in nadzor.

5. Namesto sklepa: kompozicija vseh enakovrednih elementov

Ogenj, ognjišče, hiša, domačija, vas, mesto z vsemi elementi preživetja, potreb in možnosti je zelo blizu teoretičnemu modelu kroga s središčem in radialnim učinkom.

Seveda je projekt mesta sestav raznih okoliščin, a redkokateri projekt v zgodovini urbanizma so izvedli v celoti. Z okoliščinami, ki menjajo vhodne podatke, mislim na socialno strukturo prebivalcev, ki spreminjajo zahteve, mislim na prometne možnosti, ki se z novimi tehnologijami spreminjajo, mislim na ekonomske parametre, ki menjajo možnosti, mislim na kulturo. Takšnih vplivov je še množica. In tako gre mesto naprej, se razvija po svoje.

Arhitekti smo srečni ljudje: vse slabe rešitve so v času propadle, tako da se lahko učimo le iz dobrih. Stara arhitektura, stara mesta, kot jih poznamo danes, so *najboljše od najboljšega*. Vse napake so že zdavnaj pokopane. In tako se lahko učimo samo iz dobrih rešitev. Rast arhitekture od detajla do urbanizma je plod avtorja le v detajlu. Kompozicije objektov, urbanizem, mesta rastejo samosvoje. Logiko rasti in razvoja lahko opazujemo, analiziramo in spoznavamo. Pametni jo lahko tudi uporabljajo. Stroke in strokovnjaki lahko vplivajo nanjo le v načrtovanju strategije, sicer pa lahko rast le opazujejo in le delno kontrolirajo. Ključno vlogo pri spremembi teoretičnih izhodišč ima slovenski kmet.

Prof. dr. Borut Juvanec, univ. dipl. inž. arh., Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: borut.juvanec@uni-lj.si

Pojasnilo

Besedilo je nastalo kot povzetek ciklusa predavanj, ki sem jih imel na kongresih ISPRM Beth-

lehem to Rome, Lobjano to Juvanec, Theory to Practice (Univerzita La Sapienza, Rim 2000), Feu, village, ville: Theorie du nouyau urbain (Sparto 2001), in na 6a Conferenza internazionale sulla conservazione e il restauro (Firenze 2001).

Viri in literatura

Dimitrovska, Andrews, K. (1994) Urbanistično oblikovalsko ogrodje v sistemu prostorskega planiranja, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana, Oxford.

Gabrijelčič, P. (1993) Kontinuiteta oblikovanja prostora, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, Ljubljana.

Gabrijelčič, P., Fikfak, A. (2002) Rurizem in ruralna arhitektura, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.

Egenter, N. (2001) The Deep Structure of Architecture: Constructivity and Human Evolution. V: Americk, M. (ur.) (2001) Architectural Anthropology, Bergin London.

Fister, P (1994) Arhitekturne krajine in regije Slovenije, Zavod Republike Slovenije za prostorsko planiranje, Ljubljana.

Hohmann, H. (1995) Die Architektur der Sepulturas – Copan, Academic Publishers, Graz.

Juvanec, B. (2001) Feu, village, ville: Theorie du noyau urbain de la ville, Congres d'ICOMOS/ISPRM, Sparta, Grčija.

Juvanec, B. (1993, 1995) Kontinuiteta oblikovanja prostora, Republika Slovenija, Ministrstvo za kmetijstvo, Ljubljana.

Juvanec, B. (2000) Bethlehem to Rome, Lobjano to Juvanec, Theory to Practice, ISPRM congress, Universita La Sapienza, Rim.

Juvanec, B. (2001) Predlog ureditvenega načrta Markovci, Program CRPOV, Republika Slovenija, Ministrstvo za kmetijstvo, Ljubljana.

Juvanec, B: Landscape (2001) Theory to Practice, 6a Conferenza sulla conservazione e il restauro, Firenze.

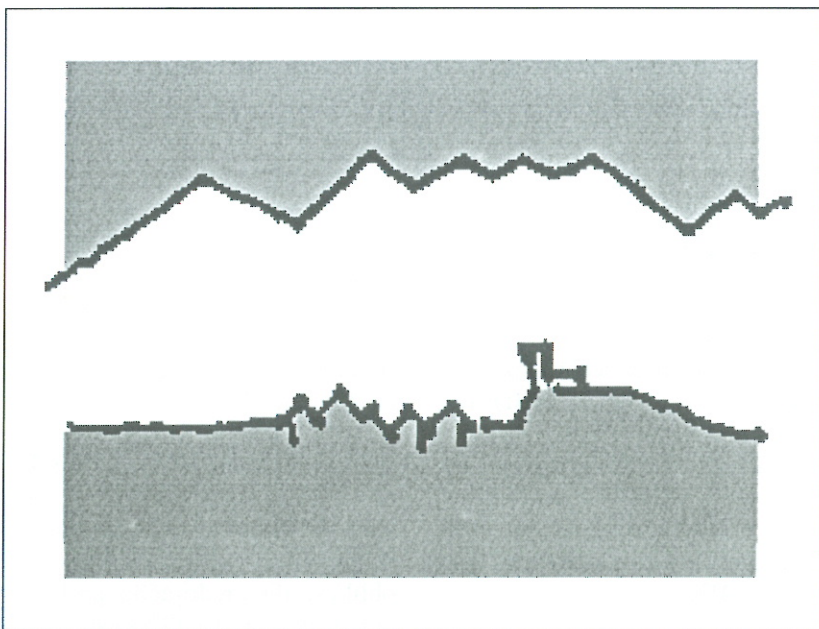
Le Corbusier (1974) Način razmišljanja o urbanizmu, Građevinska knjiga, Beograd.

Lobjano, G. (2000) L'Agora et la Republique, Congres d'ISPRM, Bethlehem.

Norberg-Schultz, C (1982) Genius loci, Electa Ed, Milano.

Parker, M. (ur.) (2000) Architecture & Order, Routledge, London New York.

Stevens, G. (1998) The favored Circle, The MIT Press, London.

Slika 7: Ljubljana med Barjem in Alpami: mnogo bolj prijazna je, kadar Alpe tudi vidimo. Oba elementa (zemlja in zrak) mesto povezujeta in ga umeščata v logično celoto. Logično pomeni v tem primeru »delovanje«, in mesto, ki deluje, ne more biti grdo. Zato je Ljubljana lepo mesto.